

DC789
NGH250T

Nghệ thuật

CÂY KHÔ

ĐÁ LỖI

NHÀ XUẤT BẢN THANH HÓA - 1997

VŨ DIỄM

Sinh năm 1943

Tân Định - Lạng Giang - Bắc Giang

Địa chỉ : 16A - Phan Chu Trinh - Đà Lạt

Cộng tác viên Chi hội Mỹ thuật

Hội Văn nghệ Lâm Đồng

K.S Công trình khóa 3

ĐHGT - Hà Nội (1962 - 1965)

Nguyên Đại tá Quân đội

Nghệ thuật

CÂY KHÔ

ĐÁ LỖI

Đã Diễn

SỞ VĂN HÓA - THỂ THAO VÀ DU LỊCH
THƯ VIỆN TỈNH LÂM ĐỒNG

PHÒNG ĐỊA CHỈ

Thư viện tỉnh Lâm Đồng

DC. 763

Nghệ thuật

CÂY KHÔ - ĐÁ LỖI

VN 357767/g8

NHÀ XUẤT BẢN THANH HÓA - 1997

LỜI DẪN

Thiên nhiên là cái nôi của con người. Khi nền văn minh nhân loại ở trình độ cao và khoa học công nghệ hiện đại ngày càng phát triển thì con người lại càng muốn được gần gũi thiên nhiên hơn.

Khó mà xác định từ bao giờ con người đã trồng hoa, cây cảnh, chế tác non bộ; nhằm tạo ra những cảnh đẹp, những điển tích, hay những mảng thiên nhiên thu nhỏ để thưởng ngoạn, thổ lộ tâm tình, chia sẻ nỗi buồn vui và đem đến sự thư giãn, lạc quan yêu đời. Do vậy hoa - cây cảnh - non bộ sớm đi vào cuộc sống con người. Nó đã trở thành một nghệ thuật tạo hình đang ngày càng phát triển ở thành thị và cả ở nông thôn.

Cùng với hoa - cây cảnh - non bộ, nghệ thuật cây khô - đá lỗi mấy năm gần đây cũng được chú ý khai thác; các nghệ nhân đã phát hiện ra cái bí ẩn, đa dạng, diệu kỳ của tạo hóa từ rễ cây khô đá lỗi.

Nghệ thuật tạo hình nói chung - nghệ thuật cây khô - đá lỗi nói riêng - mang tính đặc thù, một loại hình khá đặc biệt, được chắt lọc trong thiên nhiên từ rễ cây khô - đá lỗi. Nó thô sơ nhưng sắc sảo, một mực lại thanh cao, đơn giản mà đẹp đẽ, bình dị mà nên thơ...

Sự cảm nhận cái hay, cái đẹp hình tượng với rễ cây khô - đá lỗi phụ thuộc vào trình độ thẩm mỹ của mỗi người. Cây khô, đá lỗi đã tồn tại bền vững qua thời gian và diệu kỳ thay, tạo ra những tác phẩm ấy lại là những chú kiến, chú mối bé bỏng tài hoa, lao động quên mình, miệt

mài suốt tháng năm, hay sự xâm thực của đất đá, phong hóa của nắng mưa hoặc sự tình cờ xói mòn của nước v.v...

Những nghệ nhân thâm耑耑 về chỉ làm tiếp những công việc : xối rửa, chải chuốt, sắp xếp, bày trí. Nếu tham gia chấm phá thì phải tôn trọng tính nguyên thể, cái đáng, cái hồn, cái vô cùng của Tạo hóa đã chứa đựng trong đá lỗi - cây khô.

Hình tượng rễ cây - đá lỗi thật muôn hình, đa dạng : Đây chàng hiệp sĩ oai phong, kia Nữ Oa đội đá vá trời; Nhà sư đang ngồi thiền, Chú Khỉ dâng quả Đào Tiên mừng thượng thọ; con Cò mang nặng tình quê, con Chả mải mê sông nước và còn kia con Rắn đang ấp tình mấu tử; xa xa là Hòn Trống Mái... Sự phong phú, đa dạng trong kho tàng của tạo hóa ta khai thác không bao giờ cạn.

Hòa nhập cùng với nghệ thuật hoa - cây cảnh - non bộ, hình tượng rễ cây khô - đá lỗi mang sắc thái riêng của nghệ thuật tạo hình đi vào cuộc sống con người, góp phần làm phong phú thêm cho nền nghệ thuật tạo hình.

Với điều kiện và khả năng có hạn, cuốn sách này đã cố gắng diễn giải, minh họa bằng các hình vẽ và ảnh tác phẩm đã thâm耑耑 qua mười năm lại đây trên một vùng Cao nguyên thuộc tỉnh Lâm Đồng. Vì thế, có thể còn đơn điệu chủng loại, chưa nhiều về số lượng và chất lượng trong kho tàng vô cùng tận của Tạo hóa. Do vậy, không sao tránh khỏi những thiếu sót và chưa thể đáp ứng được đầy đủ yêu cầu, mong muốn của bạn đọc.

Rất mong bạn đọc lượng thứ và đón nhận.

Tác giả
Vũ Diễm

NGHỆ THUẬT CÂY KHÔ

I. CÂY KHÔ NGUỒN PHONG PHÚ TRONG THIÊN NHIÊN

1. Cây khô là nguồn chất liệu phong phú, đa dạng trong thiên nhiên.

Thiên nhiên quanh ta thật đa dạng và phong phú, cây xanh cho hoa trái, được liệu và gỗ... phục vụ cuộc sống con người. Khi cây chết đi vẫn đem lại vị ngọt, hương say cho đời. Do vậy, ở đây mới chỉ đề cập hạn hẹp về nghệ thuật cây khô.

Cây khô trình bày chủ yếu ở đây là phần gốc rễ - bị tác động khách quan của môi trường trong thiên nhiên qua nhiều năm, thậm chí hàng trăm năm hoặc hơn - nằm lộ thiên, bán lộ thiên hay bị vùi sâu trong đất; quá trình sinh hóa để lại phần lõi cứng rắn nhất gọi là cốt gỗ (lũa).

Như vậy có thể thấy :

- Điều trước tiên, cây khô từ những cây cho gỗ tốt, không bị xâm thực hoặc bị xâm thực rất chậm chạp của môi trường xung quanh - có dạng lộ thiên, bán lộ thiên hoặc bị vùi sâu trong thung lũng, hồ ao, sông suối, sình lầy v.v...

Rừng cây gỗ tốt và quý ở nước ta có nhiều, nhưng tập trung ở từng vùng, từng miền cũng khác nhau :

Rừng phía Bắc thường có các loại cây cho gỗ tốt như : Lim, Sến, Tấu, Nghiến, Lát... Rừng miền Trung và Nam Trung bộ có các loại như : Đinh, Hương, Trắc, Mun, Vàng tâm... Rừng ở Tây Nguyên và Nam bộ có Cẩm lai, Gõ, Sao, Dầu, Huỳnh Đàn, Bằng Lăng v.v...

Ngoài ra, nước ta ở các miền còn có nhiều loại cây cho dầu như : Thông, Trắc bách diệp, Xá xị, Gió...

- Quá trình sinh trưởng của cây vốn tự nhiên đã tạo nên những hình dáng kỳ dị. Khi bị hủy hoại còn lại cốt gỗ, cho ta cảm nhận, so sánh : cái này giống hình người, cái kia giống hình chim, muông thú hay đồ vật v.v... Cũng có khi chỉ là khối thể cho những đường vân, thớ gỗ ngang dọc, chìm nổi, mộc mạc, thô sơ hay hang hốc kỳ dị, huyền ảo...

Sự đa hình, đa dạng ấy trong thiên nhiên quanh ta là kho chất liệu phong phú vô cùng tận. Đây là nguồn cung cấp cho nghệ thuật tạo hình về cây khô để con người thâm lượm và thưởng ngoạn.

2. Cây khô là đối tượng khai thác

Thiên nhiên vốn là bạn gắn bó với con người. Rừng cây, hoa lá rất đa dạng ở khắp mọi miền đất nước. Do vậy, về cây khô ở đâu, ở nơi nào cũng có, không khai thác hết được. Sự tình cờ hay đi tìm và bắt gặp phụ thuộc vào điều kiện, khả năng cảm nhận ở mỗi người. Nhưng đều có điểm chung cơ bản là : Cảm nhận, thấy tạo hóa đã khắc chạm cho muôn hình, đa vẻ; tạo nên cái dáng, cái hồn vừa cổ kính lại vừa huyền ảo, dẫn ta từ quẩn rũ đến đam mê.

Cây khô, qua khâu lượm, tạo tác phẩm nghệ thuật có thể thấy ở những trường hợp sau đây :

a. Ở cành :

- Thường thấy nhiều ở những loài cây họ dầu do phát triển không bình thường hoặc bị sâu bệnh; hình thành những khối ụ chứa dầu, trông tựa như hình chim, muông thú... thường bắt gặp nhiều nhất ở loài thông.

Ví dụ : Một số hình dạng tụ dầu ở cành Thông - (Xem hình 1a, 1b, 1c).

(H.1a)

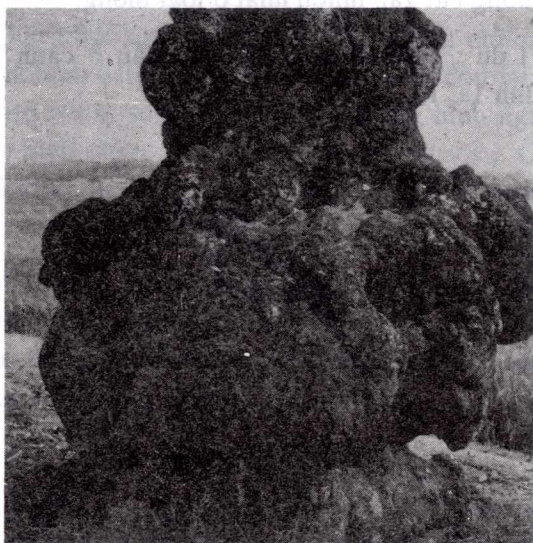
(H.1b)

(H.1c)

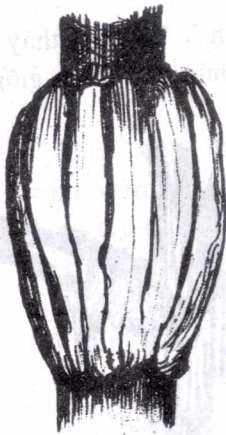
b. Ở thân :

- Có dạng những khối u sần sùi (nu), trông giống một mảng hình đồi núi nhấp nhô, hay một tảng, một khối đá mồ côi..., dạng này thường thấy ở cẩm lai, gỗ, xà cừ, bằng lăng, huỳnh đàn. (Hình 2a)

(H.2a)

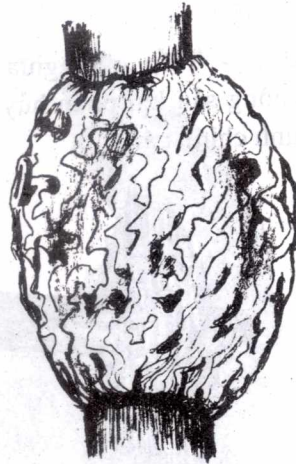
- Có dạng hình khối phình tròn kiểu múi khế, hay hoa văn trông giống chum lọ, thường thấy ở thân thông (Xem hình 2b, 2c)

(H.2b)

*Khối phình hình
múi khế*

- Ở thân dạng mẳng

(H.2c)

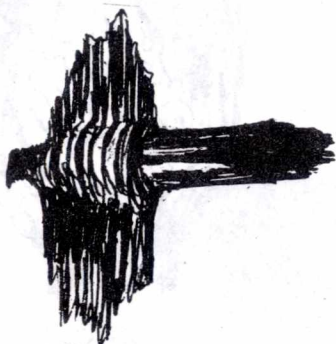
Khối phình hình hoa văn

*Dạng mẳng tụ đầu
ở thân thông*

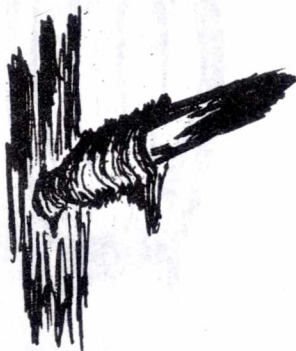
(H.3)

- Tiếp giáp giữa thân và cành : Thường thấy ở Thông sau khi phân hủy còn lại cốt chứa dầu trông giống hình chim, cá.

(H.4a)

(H.4b)

(H.4c)

Tác phẩm chạm Trúc mào - Thông tụ dầu giữa thân và cành

- Thân cây quá trình phân hủy, lại thêm tác động xói mòn của dòng nước chảy, cốt gỗ trở nên nhẵn, tạo thành những mảng lồi lõm, nông sâu, trông giống hình khối đá.

(H.5)

*Một đoạn thân Trắc bách
diệp ở khe suối do nước chảy
xói mòn.*

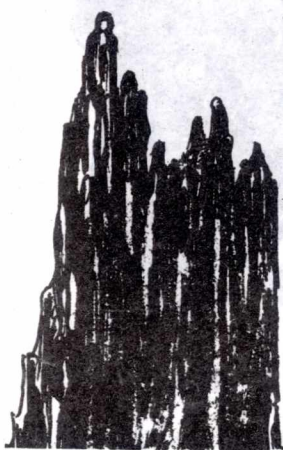
c. Ở gốc, rễ :

- Trường hợp lộ thiên hay bán lộ thiên - do tác động của nhiều yếu tố như : nhiệt độ, nắng mưa, sự gặm mòn của côn trùng, nhất là mối, kiến - tạo nên những đường vân chìm nổi, dọc ngang, làm cho gốc rễ vốn đã đa hình, đa dạng, lấm vế, lại thêm cổ kính bền vững và huyền ảo.

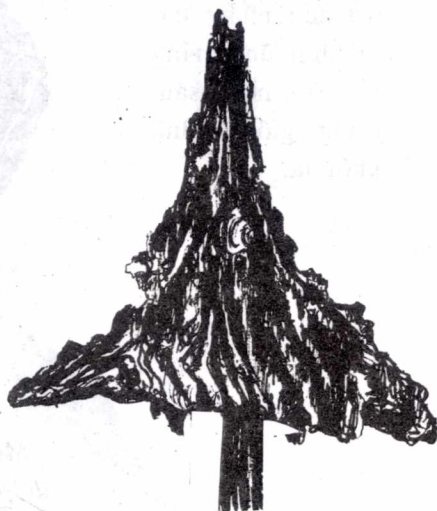
Ví dụ :

* Một phần gốc gỗ sao lộ thiên do tác động mưa nắng và côn trùng ăn mòn, trông giống một ngọn núi hùng vĩ. (Hình 6a).

* Một đoạn rễ thông bán lộ thiên do quá trình phong hóa và mối ăn mòn, còn lại cốt tủy dầu (H 6b).

(H.6a)

(H.6b)

- Trường hợp gốc rễ phát triển trong các khe, vách đá, trong hang hốc... những trường hợp này tạo cho gốc rễ to nhỏ không đều, thành nhiều đoạn cong lượn khúc, trông giống hình loài bò sát như : rắn, rắn v.v...

Một đoạn rễ thông phát triển trong tổ mối rỗng, trông giống hình rắn cuộn.

(H.7)

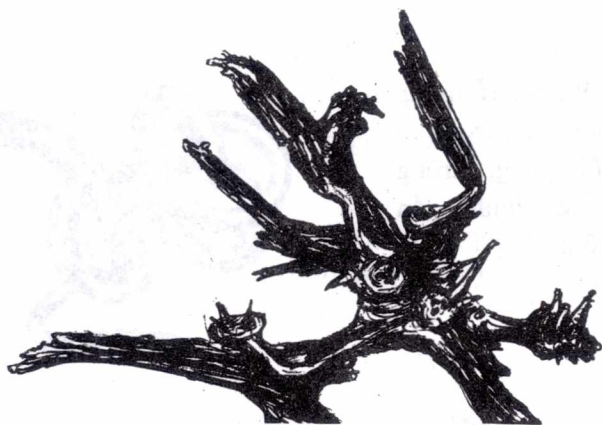
- Trường hợp gốc rễ cây bị vùi sâu trong thung lũng, sinh lầy, dưới lòng sông suối, hồ ao... sự phân hủy diễn ra chậm chạp. Do tác động của bùn, nước, đa phần cốt gỗ chuyển màu nâu xám hoặc xám đen, để một thời gian, nước bốc hơi, cốt gỗ trở nên cứng hơn. Ta có thể bắt gặp những loại gốc rễ này trong khi nạo vét ao hồ, xây dựng công trình...

(H.8a)

Một mảng rễ thông tụ
dầu do đào ao khơi lên

(H.8b)

Một phần rễ thông tụ dầu nằm dưới lòng suối sâu 4 - 5m do
đào thiếc sa khoáng khơi lên

Một đoạn rễ
cây Mai anh
đào do xâm
thực và mối ăn
mòn.

(H.8c)

Qua hình vẽ và ảnh một số tác phẩm cho thấy :

Cây khô có thể là một phần hay một bộ phận của thân, cành, gốc, rễ... từ chất liệu gỗ tốt còn lại, không bị phá hủy trong những điều kiện phức tạp của môi trường, cho muôn hình, đa dạng. Đây là nguồn chất liệu vô cùng phong phú để khai thác chế tác nghệ thuật cây khô.

II. NGHỆ THUẬT TẠO HÌNH RỄ CÂY KHÔ

1. Khái niệm : Nghệ thuật tạo hình rễ cây khô là nghệ thuật của tạo hóa, được con người cảm nhận, thấu tóm và làm tiếp những công việc như : xới rửa, chải chuốt, sắp xếp, bày trí đơn khối hoặc đa khối; nhằm hoàn thiện một tác phẩm nghệ thuật tôn trọng vẻ tự nhiên. Cũng có thể cắt bỏ hay chấm phá chút ít, nhưng không làm thay đổi dáng sắc và bản chất thiên nhiên vốn có của chúng.

Như vậy có thể nói, nghệ thuật tạo hình rễ cây khô mang tính đặc thù sau :

* Tác phẩm hình thành từ chất liệu thu lượm trong thiên nhiên là nghệ thuật khắc chạm của tạo hóa, bởi vậy, không mang tính gắn ghép của nghệ nhân. Tiếng nói của tác phẩm là tiếng nói của thiên nhiên.

* Tính nghệ thuật được cảm nhận trực quan bởi dáng hình, khối thể, từ đường vân, thớ gỗ huyền ảo, thực thực, hư hư, vừa bền vững lại cổ kính, như chứa đựng cả thời gian, không gian; càng nhìn càng đẹp, càng ngắm càng say. Nếu cho rằng nó vô nghĩa thì cũng có lý, bảo rằng nó độc đáo, có một không hai thì cũng chẳng ngoa.

* Về giá trị của tác phẩm : vừa mang giá trị nghệ thuật khắc chạm của tạo hóa, vừa mang tính giá trị thời gian. Các nghệ nhân đã đổ mồ hôi và công sức để đi tìm chúng ở nhiều vùng, nhiều nơi núi cao, rừng sâu, vách đá, khe suối, thung lũng, sinh lầy v.v... hoặc bất chợt gặp chúng được khơi lên từ trong lòng đất khi đào vét xây dựng công trình v.v...

* Nghệ thuật mang tính độc lập vốn có, nhưng mới cảm nhận ở những tác phẩm có được, song còn quá ít ỏi so với kho vô cùng tận của thiên nhiên. Quý giá ở chỗ là sự đa hình, đa dáng, muôn vẻ thì không ở đâu, không bao giờ có tác phẩm trùng lặp.

So với nghệ thuật điêu khắc thì phần lớn những tác phẩm từ rễ cây khô vẫn còn ở dạng nguyên sơ, phỏng hình, không tỷ lệ và không theo một khuôn mẫu, nguyên tắc nào. Nhưng cũng có tác phẩm đạt gần tới độ hoàn mỹ về đường nét, dáng hình, toát lên cái hồn, cái đẹp - khi ta cảm nhận, có thể bỏ qua đi phần khiếm khuyết - đến những nhà điêu khắc tài hoa, khó tính nhất cũng phải chấp nhận.

Như hình con Cò (chất liệu ngo dầu thông) được khơi lên do đào thiếc sa khoáng, giống như cò thật cả về hình dáng, khối thể như : thân, cổ, mắt... Khi ta cảm nhận, bỏ qua chỗ không tỉ lệ ở phần chân cò (H.9a)

(H.9a)

Chim đa đa (gà gô) bằng mắt thông tụ dầu : Phần tiếp giáp giữa cánh và thân cho ngoại hình khoan thai, nên ta bỏ qua phần chân của chim (H.9b)

(Hình 9b)

Chim chẻ hồng
(Bói cá) : Rễ
thông tụ đầu bán
lộ thiên, vân gỗ
xoáy tạo mắt và
thân chim, có
chấm phá ở mỏ
và chân. Tuy
không tỉ lệ ở
mắt, mỏ, nhưng
vẫn thấy đáng
đẹp của chim
đậu.

(H.9c)

Con rắn (Hình chụp tác phẩm Mẹ Con) : Cho cái
đẹp và giống ở khúc lưng khi rắn mẹ cuộn.

(Xem hình chụp tác phẩm H20 trang 32)

2. Bàn tay khắc chạm của Tào hóa cho muôn hình, đa vẻ, không dừng lại ở tác phẩm cuối cùng.

Rừng cây cho nhiều loại thực vật phong phú, cùng
tồn tại với sự sống con người. Cây sinh trưởng, rễ phát
triển, cắm sâu, lan tỏa trong đất, lấy nguồn dinh dưỡng, giữ
cây đứng vững. Sự phát triển bộ rễ phụ thuộc vào họ loài
thực vật, thổ nhưỡng, môi trường...

Gốc rễ vốn đa hình, đa dạng, khi bị hủy hoại vẫn để lại cốt gỗ cho đa hình đa dạng. Bởi vậy, trong số tác phẩm từ gốc, rễ chiếm tỷ lệ nhiều. *Thiên nhiên không có giới hạn bởi thời gian, không gian và mang tính vô cùng, do vậy nguồn chất liệu cho tác phẩm nghệ thuật từ cây khô cũng mang tính vô cùng. Song sự cảm nhận, bắt gặp đến thấu lượm còn quá ít trong kho tàng bí ẩn vô cùng tận của Tạo hóa, nên giá trị nghệ thuật cũng chỉ so sánh được trong số đã có ấy mà thôi.*

III. PHƯƠNG PHÁP CHẾ TÁC VÀ CÁC BƯỚC TIẾN HÀNH

Như trên đã trình bày về đối tượng và nguồn khai thác - nghệ thuật tạo hình - tính đặc thù so với nghệ thuật điêu khắc. Mục này trình bày phương pháp, cách tiến hành thế nào cũng phải giữ được dáng sắc tự nhiên của chúng.

1. Phương pháp :

Dưới đây trình bày bốn phương pháp có thể vận dụng được.

a. Phương pháp nguyên thể :

Là phương pháp nghệ nhân không tham gia chấm phá hoặc cắt bỏ. Sau khi thấu lượm chỉ cần xối rửa, chà sát cho sạch bùn đất hay những phần gỗ mục còn dính bám.

Phương pháp này thường vận dụng với gốc rễ, hình khối nhiều hang hốc, nhiều đường vân, thớ gỗ mang tính phỏng hình trừu tượng. Hoặc gốc, rễ cây có nhiều nhánh tỏa phức tạp không có sự so sánh với một hình tượng cụ thể nào cả, ai cảm nhận thế nào tùy ý, hay những gốc, rễ cây đã đạt tới hoàn mỹ về tính nghệ thuật.

b. Phương pháp có chấm phá :

Việc tham gia chấm phá nhằm tăng thêm giá trị nghệ thuật của tác phẩm, nhưng cũng chỉ chút ít, cá biệt không quá 10 - 15% nguyên thể.

Khi chấm phá không nên can thiệp quá sâu làm mất đi những đường nét, dáng sắc tự nhiên vốn có của chúng.

c. Phương pháp cắt bỏ một phần :

Thực hiện cắt bỏ những phần, những bộ phận, chi tiết không cần thiết, không quan trọng sao cho phần chủ thể vẫn giữ được giá trị tự nhiên. Việc cắt bỏ có thể vài phần trăm hoặc tới vài chục phần trăm khối thể.

d. Phương pháp tổng hợp :

Là phương pháp kết hợp chấm phá với cắt bỏ một phần và liên kết hai, ba khối thể hoặc hơn. Phương pháp này thường vận dụng hình thành tác phẩm non bộ thuần gỗ hay những khối thể tôn tạo bổ trợ cho nhau. Chú ý tránh cầu kỳ và chấp nối nhiều.

2. Các bước tiến hành :

a. Bước 1 : Thâu lượm chất liệu - Đây là điều kiện đầu tiên, bước quan trọng có tính quyết định cho tác phẩm nghệ thuật. Giá trị nghệ thuật phụ thuộc vào thâu lượm chất liệu có giá trị hay không ?

Phần lớn gốc, rễ cây khô loại gỗ tốt thường ở rừng sâu, núi cao, đường sá đi lại, vận chuyển khó khăn. Việc tìm kiếm phải có thời gian, sức khỏe. Từ cảm nhận trực quan đến tư duy bước đầu định hình để quyết định có thâu

lượng hay không. Có thể cắt bỏ ngay tại chỗ, bỏ thô lấy tinh, nhằm giảm nhẹ việc mang vác, vận chuyển về. Nhiều gốc, rễ cây có giá trị, song ở quá sâu, địa hình phức tạp, đường sá đi lại khó khăn, khối thể quá lớn, ta cũng đành bỏ cuộc.

Thời gian, sức khỏe và sự cảm nhận là 3 yếu tố quan trọng không thể thiếu được. Việc tìm kiếm có mục đích, có chủ định, song cũng chưa chắc có thể định ra được một tác phẩm cụ thể nào. Các nghệ nhân có đi tìm và bắt gặp được cũng chỉ là sự tình cờ, may rủi mà thôi.

Công tác chuẩn bị : Cần mang theo những dụng cụ như : dao, cưa, cuốc, xẻng... nhưng phải gọn nhẹ. Căn cứ vào địa hình, khu vực tìm kiếm mà mang theo những phương tiện, dụng cụ để thu lượng và vận chuyển cho dễ dàng.

Khi thu lượng ở địa hình phức tạp, dài ngày, cần phải bảo đảm được sinh hoạt cần thiết, thuốc cấp cứu thông thường, thuốc phòng chống côn trùng và rắn độc...

b. Bước 2 : Chế tác tác phẩm

Bước này có thể thực hiện việc chia ô đoạn, tiến hành làm sạch rễ cây khô, sau đó mới làm tiếp phần cắt bỏ, chấm phá. Hoặc cắt bỏ bộ phận không cần thiết trước khi làm sạch và chấm phá.

- Xối rửa, chải xát làm sạch khối thể :

Những khối thể bám bùn đất có thể xối nước kết hợp với bàn chải mềm chà sát. Những chỗ khe sâu, hang hốc, cần dùng một số chổi tre để chà những chỗ khó rửa. Khi đất bùn bám đã khô, cần ngâm hoặc xối nước trước cho đất bùn phân rã.

Đối với những rễ cây vẫn còn rác gỗ bám dính, có thể dùng chổi tre hoặc bàn chải sắt chà sát hoặc dùng dụng cụ nạo, bóc.

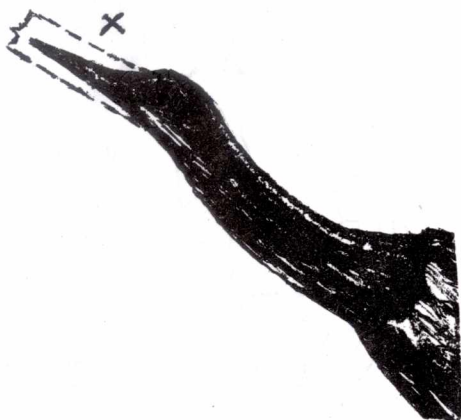
Chú ý : Trong quá trình làm sạch, phải thận trọng, không làm mất đường vân, thớ gỗ, tránh cà xước.

- Cắt bỏ và chấm phá : Cần có kiến thức về nghệ thuật tạo hình nói chung và nghệ thuật điêu khắc nói riêng để vận dụng vào trong quá trình cắt bỏ, chấm phá cho hợp lý. Cần sử dụng đường cưa, lưỡi đục, khoét gọt sao cho không làm mất đi sắc thái tự nhiên của chúng.

- Trong thiên nhiên, rễ cây khô có rất nhiều, nhưng rễ cây khô cho tác phẩm nghệ thuật có giá trị thì hiếm. Việc tìm chọn được những tác phẩm có giá trị nguyên thể lại càng hiếm hơn. Trong số các tác phẩm được trình bày trong sách này, những tác phẩm nguyên thể chiếm không nhiều. Do vậy, khi chấm phá, cắt bỏ, cần phải nghiên cứu, cân nhắc, thận trọng để tránh sa vào bán điêu khắc.

Dưới đây trình bày một số ví dụ chấm phá và cắt bỏ.

Chấm phá chút ít tạo mở cò

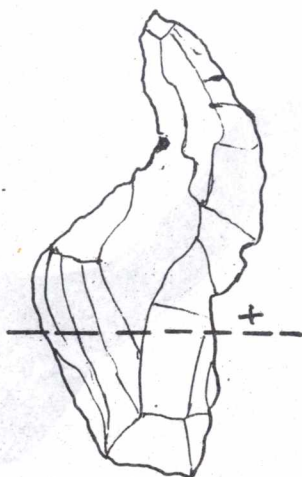
(Hình 10.a)

Chấm phá chút ít
tạo đầu chim đa đa

(Hình 10b)

Cắt bỏ một phần (Xem hình 11a, 11b)

Đường cắt vỏ (H 11a)

Sau cắt bỏ (H 11b)

c. Bước 3 : Hoàn thiện tác phẩm

Chọn gá, kê, bàn đặt nhằm tạo thêm sự chú ý và tăng giá trị nghệ thuật của tác phẩm. Sau bước 2, có thể tác phẩm là một khối thể hay được sắp xếp, liên kết 2 - 3 khối thể hoặc hơn. Rễ cây khô tạo non bộ có thể sắp xếp tới 3 - 5 khối thể (non bộ Trường tồn)

Để bảo quản, tránh ẩm mốc, tăng thêm vẻ đẹp của gỗ, có thể quét bằng dầu bóng pha loãng hay dùng sáp ong chà xát. Nhưng tuyệt đối không dùng bất cứ loại sơn nào để quét phủ, vì như thế sẽ làm mất đi dáng sắc tự nhiên của chúng.

Ví dụ : - Liên kết hai khối nguyên thể (H12)

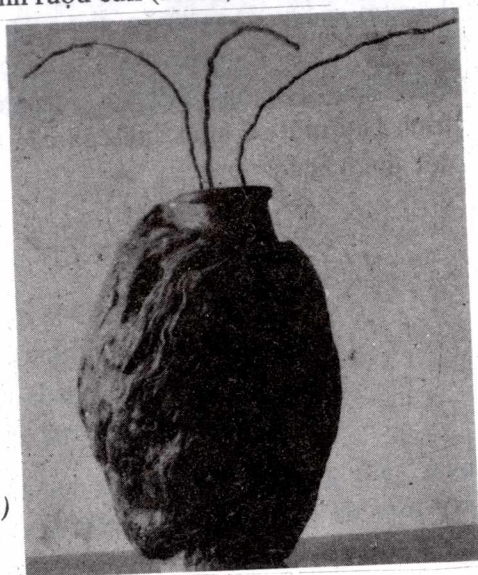

(H12)

Tác-phẩm cắt bỏ và liên kết
Bình rượu cần (H13a, H13b)

Cắt bỏ (H13a)

Liên kết hoàn thiện (H13b)

IV. MỘT SỐ TÁC PHẨM NGHỆ THUẬT TẠO HÌNH TỪ RỄ CÂY KHÔ

Mục II đã trình bày nghệ thuật khắc chạm của tạo hóa trong kho tàng thiên nhiên là vô cùng tận. Sự thấu lượm để tạo tác phẩm với số lượng còn ít ỏi, nên giá trị nghệ thuật cũng chỉ giới hạn trong cái có được. Ở đây, chỉ trình bày một số hình ảnh của các tác phẩm để giúp bạn đọc tham khảo.

CHÀNG HIỆP SĨ (Hình 14)

Chàng hiệp sĩ đứng trên đỉnh núi
Lưỡi gươm trần nổi sóng phong ba
Có ai biết chàng sinh từ lõi gỗ
Đi vào đời, làm đẹp thêm ta.

*Tác phẩm rễ thông tụ dầu lấy ở thung lũng phía
Đông Láp Bê Bắc - Lâm Đồng (1991) do đào ao khơi lên.
Dùng phương pháp chấm phá, liên kết và sắp xếp.*

MẪU TỬ (Hình 16)

Tình cây Mẫu tử dáng nguyên còn,
Nước chảy ngàn năm vẫn sắt son.
Nhìn bóng hình đây, lòng ấm lại,
Thiên nhiên khéo tạc Mẹ diu con.

Tác phẩm : Chất liệu thông khô lấy ở suối Đa Sa - Cao nguyên Lang Biang - Lâm Đồng năm 1990 do nước chảy bào mòn.

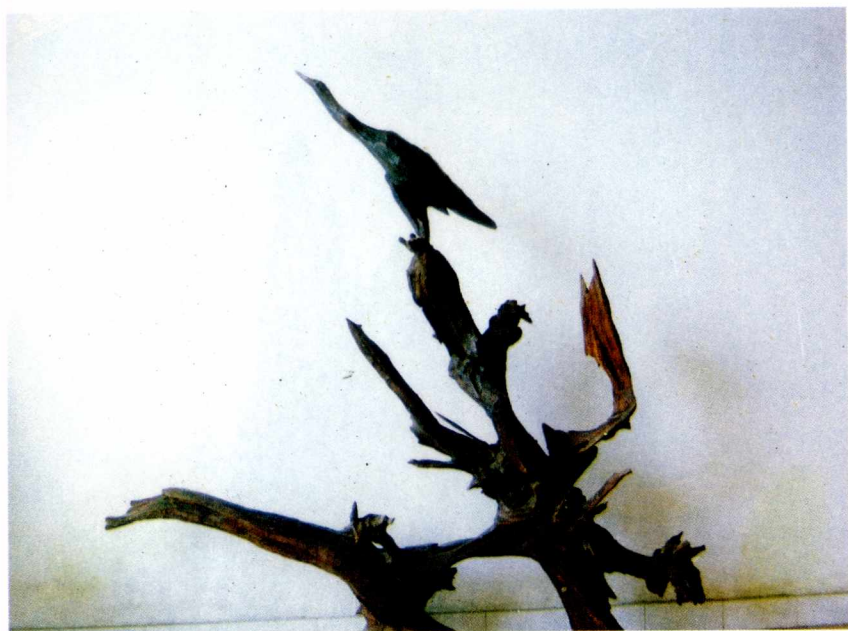
Dùng phương pháp cắt bỏ một phần và sắp xếp hai khối thể.

NIỀM VUI (hình 17)

Sớm nay chim
Thước hót vang ca,
Mừng báo tin vui
khách đến nhà.
Gió động thêm
xuân hương sắc tỏa.
Xuân đời đổi mới
đẹp như hoa.

Tác phẩm rễ cây và mất thông tự dầu lấy ở thung lũng phía Tây bắc núi Láp Bê Nam- Lâm Đồng (1992). Dùng phương pháp liên kết 3 khối thể.

BẾN ĐẬU (Hình 18)

Lọt lòng ẩm tiếng à... ơi...!
Cánh cò bay lả trong lời mẹ ru

Tác phẩm rễ thông tự nhiên, lấy ở suối Đa Sa Đông Nam LangBiang (1991), do đào thiếc sa khoáng khơi lên ở độ sâu 4 - 5m. Phương pháp liên kết và chấm phá chút ít.

TRƯỜNG TỒN (Hình 19)

Cây khô mang nặng tình đời,
Dãi dầu mưa nắng vẫn ngồi sắc hương.

Tác phẩm gốc gỗ sao lộ thiên : Lấy ở Đạ Huoai-Lâm Đồng (1995). dùng phương pháp cắt bỏ một phần kết hợp sắp xếp thành non bộ thuần gỗ.

ME CON (Hình 20)

Rắn cũng nặng tình với rễ cây
Trời sinh, đất dưỡng, cảnh ai bày,
Để người đem thổi hồn trong gỗ,
Thoảng chút hương nồng đã đắm say.

*Rễ thông khô phát triển trong tổ mối rồng lấy ở phía
Bắc Hồ Chiến Thắng HVLQ (1980)*

-Phương pháp chấm phá và liên kết 3 khối thể.

MỪNG THỌ (Hình 21)

Cháu con, bạn hữu vui mừng hạc,
Dâng kính Đào tiên, thọ bách niên.

Tác phẩm rỗng thông tự dầu bán lộ thiên, lấy ở đông nam Láp Bê Bắc (1988). Dùng phương pháp chấm phá chút ít và liên kết 2 khối thể.

NỮ OA (hình 22)

Nữ Oa đội đá vá trời
Quên đi nỗi mệt cho đời đẹp thêm

Tác phẩm bằng rẽ thông, lấy ở Đông Nam Láp Bê Bắc (1989). Phương pháp chấm phá chút ít và liên kết hai khối thể.

Phần hai

NGHỆ THUẬT ĐÁ LỖI

I. ĐÁ LỖI VÀ NGHỆ THUẬT ĐÁ LỖI

1. Đá và đá lỗi

Đá là loại vật chất cứng rắn, bền vững, ít bị ảnh hưởng, tác động của môi trường xung quanh. Từ khởi nguồn, loài người đã biết tạo ra công cụ, dụng cụ bằng đá để sử dụng trong cộng đồng. Ngày nay, đá được dùng phổ biến làm nguyên, vật liệu trong kiến trúc và xây dựng công trình v.v...

Về nghệ thuật : Đá được sử dụng trong điêu khắc, khắc chạm, chế tác non bộ... Các loại đá quý, đá màu được dùng làm đồ trang sức, mỹ nghệ...

Phạm vi ở đây chỉ đề cập công việc chế tác nghệ thuật đá lỗi.

- Đá chìm nổi, nông sâu, ở đâu, nơi nào cũng có. Phổ biến nhiều nhất vẫn là đá vôi, đá hoa cương. Ngoài ra, còn có một số loại đá có độ cứng cao (đá cứng) như Gra - nít, Thạch anh, si-líc, Quắc-rít v.v... Đá cứng thường kết thành khối tảng lớn, khi bị phá vỡ cho góc cạnh sắc, ít có hình dáng đặc biệt. Sa thạch phong hóa nặng dễ bị bào mòn phân rã thành cát. Đá vôi dạng phong hóa, trầm tích cho các nhũ thạch có hình thù kỳ dị, huyền ảo. Đá mồ côi nằm rải rác trong đất, khi bị phong hóa tạo ra các hang hốc nông sâu, cho lắm hình, đa dạng.

Một số đá mềm, đá pha tạp có nguồn gốc từ núi lửa, hình thành nham thạch ở dạng lộ thiên hoặc bán lộ thiên. Do ảnh hưởng nhiệt độ, nắng mưa, đá trở nên cứng dần. Vốn tính chất không đồng nhất khi bị phong hóa, xói mòn, còn lại phần lõi đá (đá lõi) có hình dáng xù xì, vân hoa chìm nổi nông sâu. Vốn là đá mềm côi lại cho hình dáng kỳ dị (kỳ thạch), đây chính là đối tượng khai thác của nghệ thuật đá lõi và cũng là đối tượng khai thác của nghệ thuật chế tác non bộ.

Như vậy, đá làm chất liệu nghệ thuật là đá mềm côi hay những tảng, phiến bị phong hóa, tạo ra những đường gân, hang hốc có hình dáng, khối thể kỳ dị. Phổ biến là đá vôi ở dạng trầm tích hay nhũ thạch hoặc là đá nham thạch bị phong hóa có ở những vùng khởi sinh từ núi lửa.

2. Nghệ thuật đá lõi :

Nghệ thuật đá lõi là nghệ thuật của thiên nhiên, do bàn tay tạo hóa khắc chạm, được con người cảm nhận, thu lượm và làm tiếp những công việc như : xới rửa, chà xát, bày trí, sắp xếp theo đơn khối hay đa khối để hoàn thiện tác phẩm.

Cũng như nghệ thuật tạo hình rễ cây khô, nghệ thuật đá lõi mang tính đặc thù :

- Nghệ thuật vốn có của thiên nhiên, tiếng nói của tác phẩm là tiếng nói vang vọng từ dáng hồn khối đá, không mang tính gán ghép.

- Giá trị tác phẩm là giá trị khắc chạm của Tạo hóa và chất liệu đá, đồng thời nó cũng mang giá trị lao động của nghệ nhân bỏ thời gian, công sức đi tìm, bắt gặp và cảm nhận đến thu lượm chúng.

- Giá trị đặc thù bởi đa hình, đa khối, tuy rằng không có nhiều dáng vẻ như rễ cây khô, nhưng thiên nhiên vẫn là kho chất liệu phong phú không giới hạn và không có tác phẩm trùng lặp.

3. Một số điểm khác biệt so với nghệ thuật cây khô và chế tác non bộ :

a. Điểm chung và điểm khác biệt với nghệ thuật tạo hình cây khô :

- Nghệ thuật có điểm chung là : Từ thiên nhiên, nghệ thuật của Tạo hóa mang tính đặc thù, song về nguồn gốc thì chất liệu khác nhau. Cây khô là chất liệu hữu cơ; quá trình sinh trưởng, tồn tại và khi phân hủy để lại cốt gỗ. Do vậy, những tác phẩm từ cây khô cho đa hình, đa dáng, muôn vẻ, thường có nhiều ở dạng chi nhánh. Còn đá là hợp chất vô cơ có độ cứng cao và bền vững trong mọi điều kiện của môi trường, nên tác phẩm đá lỗi thường ở dạng khối thể. Đá có độ cứng thấp, đá bị phong hóa hoặc đá không đồng nhất quá trình lão hóa cho khối dáng xù xì, hang hốc.

- Nghệ thuật cây khô, đa phần khi tạo tác phẩm đều có chấm phá hay cắt bỏ. Song với nghệ thuật đá lỗi, sau khi khâu lượm, việc thực hiện ô đoạn của nghệ nhân có đơn giản hơn. Các tác phẩm đá lỗi phần lớn ở dạng nguyên thể, rất hạn chế trong việc chạm phá, cắt đục.

b. Điểm chung và khác biệt so với nghệ thuật chế tác non bộ :

- Nghệ thuật đá lỗi và chế tác non bộ có điểm chung là : Non bộ sử dụng “kỳ thạch”, sau ô đoạn làm sạch, sắp xếp, bày trí theo đơn khối hoặc đa khối để hoàn thiện tác phẩm; đây là điểm chung với nghệ thuật đá lỗi. Nhưng

điểm khác là : nghệ thuật đá lồi chế tác đơn giản hơn. Có thể là tác phẩm mang dáng sắc non bộ, song nhiều tác phẩm cho muôn hình, muôn vẻ, khi bày trí cũng không cầu kỳ, không cần tuân thủ theo nguyên tắc và khuôn mẫu như non bộ.

- Chế tác non bộ nhằm tạo ra một cảnh đẹp, một điển tích hay một mảng thiên nhiên thu nhỏ có chủ đề tư tưởng của nghệ nhân rõ ràng. Còn nghệ thuật đá lồi, vốn là của tạo hóa, do vậy không mang tính gán ghép. Việc bình phẩm tùy thuộc vào từng người cảm nhận và thưởng ngoạn chúng.

- Non bộ thường sử dụng nhiều khối thể đá to nhỏ khác nhau, kết hợp với chất liệu dính kết (thường dùng xi măng). Qua bàn tay của nghệ nhân, chúng được chế tác theo một phông hình định trước. Còn đối với nghệ thuật đá lồi, ta có thể liên kết hay sắp xếp đa khối nhưng chỉ giới hạn từ 2 đến 3 khối thể. Việc dùng chất liệu liên kết chỉ nhằm giữ khối thể cho cân bằng và ổn định.

Trên đây cũng chỉ đề cập đến một số điểm cơ bản làm sáng tỏ tính đặc thù của nghệ thuật cây khô đá lồi. Giá trị tác phẩm phụ thuộc vào chất liệu và tính mỹ thuật của Tạo hóa. Song cũng không phải ngẫu nhiên “cái tự có” mà nghệ thuật cây khô đá lồi cũng thuộc lĩnh vực nghệ thuật tạo hình nói chung. Do vậy, nó mang tính kế thừa, có những điểm chung để bổ sung cho nhau. Kiến thức về nghệ thuật điêu khắc, đúc, chạm, hội họa, chế tác non bộ cũng là cơ sở để cảm nhận, thấu lượm và tạo tác phẩm.

II. PHƯƠNG PHÁP VÀ CÁCH CHẾ TÁC

So với nghệ thuật cây khô thì việc chế tác nghệ thuật đá lỗi có thuận lợi hơn.

1. Phương pháp :

a. Phương pháp nguyên thể :

Là phương pháp chỉ sử dụng một khối thể, sau ô đoạn làm sạch là hình thành tác phẩm.

b. Phương pháp đa thể :

Là phương pháp dựa trên từng khối thể, sau ô đoạn làm sạch, sắp xếp hay liên kết từ 2 đến 3 khối thể để hình thành tác phẩm.

Đối với đá lỗi, việc cho tác phẩm nguyên thể có giá trị nghệ thuật là tốt nhất.

2. Cách chế tác :

a. Tìm kiếm chất liệu :

Việc đi tìm chất liệu là yếu tố quyết định hàng đầu để có tác phẩm và cho tác phẩm có giá trị nghệ thuật hay không ?

Cũng như rễ cây, từ việc tìm kiếm, bắt gặp đến cảm nhận phụ thuộc vào tính thẩm mỹ ở mỗi người, nhưng không theo ý muốn chủ quan về một tác phẩm cụ thể nào. Sự bắt gặp chỉ là tình cờ, may rủi.

Những tác phẩm từ đá nặng hơn nhiều so với rễ cây khô. Bởi vậy, việc mang vác, vận chuyển đá khối thể lớn rất khó khăn, đặc biệt ở địa hình phức tạp, đường sá đi lại không thuận lợi.

b. Bước làm sạch :

Do đặc tính của đá ở dạng khối thể có độ cứng cao, nên bước làm sạch cũng đơn giản hơn rẽ cây khô. Khi xối rửa, chà sát những chỗ hang hốc, khe sâu, có thể dùng chổi tre để móc rửa...

Chú ý : Khi chà sát cần thận trọng, tránh va đập mạnh vì dễ gây nứt vỡ.

c. Bước hoàn thiện :

- Đối với tác phẩm nguyên thể : Sau ô đoạn làm sạch, việc hoàn thiện chỉ cần đặt trên giá, kệ, bàn sao cho phù hợp. Khi chọn giá, kệ hay bàn đặt cần cân nhắc để bảo đảm đủ sức chịu tải, vững chắc và ổn định.

- Khi sử dụng đa khối :

Chỉ nên liên kết hay sắp xếp từ 2 đến 3 khối thể.

Đối với những khối thể nhỏ, có thể dùng keo hóa học. Đá có khối thể lớn, nên dùng xi măng liên kết lại với nhau. Cần chú ý chèn, gá để giữ chúng ổn định, bảo đảm thời gian để cho xi măng đông cứng. Nên trộn màu vào xi măng cho phù hợp với màu của đá nhằm che dấu chỗ liên kết.

Chú ý : Cần tránh sự can thiệp nhiều của nghệ nhân, vì như thế sẽ làm giảm hoặc mất dáng sắc tự nhiên vốn có của đá. Có thể dùng dầu bóng loãng để quét, nhưng không được dùng sơn quét phủ.

III. MỘT SỐ TÁC PHẨM ĐÁ LỖI

Dưới đây trình bày một số tác phẩm nghệ thuật đá lỗi (kỳ thạch) dạng nguyên thể và đa thể để bạn đọc tham khảo.

VỌNG PHU (H.22)

Bồng con đứng núi, mong tin nhận.
Chẳng thấy người đâu, hóa đá chờ.

*Tác phẩm đá lõi nguyên thể lấy ở Đông Láp Bê Bắc
- Lâm Đồng (1997)*

(H.23)

TÌNH MẸ

Đá ở núi ngàn năm vẫn đá
Đá về đây bỗng hóa tâm hồn.

*Tác phẩm đá lõi liên kết 2 khối thể đặt trên gốc cây
khô, lấy ở núi LangBiang (1996)*

(H.24)

HÒN TRỐNG MÁI

Hòa xanh non nước quyện trời mây
Mưa gió thảng năm chẳng đổi thay
Đá lồi tạo bày đôi Trống Mái
Một vùng trời đất tỏa hương say

Tác phẩm đá lồi lấy ở sườn tây Láp Mê Nam (1995)

Phương pháp liên kết 3 khối thể.

Phần ba

MỘT SỐ VẬN DỤNG CÂY KHÔ - ĐÁ LỖI TRONG NGHỆ THUẬT TẠO HÌNH

Loại hình nghệ thuật cây khô, đá lỗi thuộc phạm trù nghệ thuật tạo hình mang tính đặc thù, có sắc thái riêng, nhưng chỉ là tương đối. Bởi vì, loại hình nghệ thuật này do bàn tay khắc chạm vô hình của Tạo hóa. Con người thu lượm, chế tác để cuối cùng đạt tới giá trị tác phẩm, nhằm đem đến cái Chân, cái Thiện, cái Mỹ, phục vụ mục đích cuộc sống con người. Nghệ thuật cây khô đá lỗi so với nghệ thuật tạo hình nói chung hãy còn mới mẻ. Nghệ thuật từ thiên nhiên tôn trọng tính vốn có của tự nhiên. Nghệ thuật đem đến sự cảm nhận, thưởng ngoạn ở mỗi người mỗi khác. Vì thế con số đưa ra trong việc chấm phá, cắt bỏ, cũng chỉ là định lượng có thể. Tất nhiên, sẽ còn những ý kiến, quan niệm khác nhau về loại hình nghệ thuật này, hoặc giữa nghệ thuật cây khô - đá lỗi với điêu khắc, chế tác non bộ v.v... Do vậy, cần phải tiếp tục nghiên cứu để có lý luận và từng bước hoàn chỉnh.

Sau đây trình bày một số vận dụng có tính nguyên tắc, những điểm cơ bản về cây khô đá lỗi trong nghệ thuật tạo hình để bạn đọc tham khảo.

I. Rễ cây khô với nghệ thuật điêu khắc :

- Gốc rễ cây, có những trường hợp từ 40% đến 50% (hoặc hơn) đạt đến độ phỏng hình, nhưng số tỉ lệ còn lại, lại không đạt. Do vậy, khi có bàn tay nghệ nhân khắc chạm, lại tạo ra tác phẩm bán điêu khắc để người thưởng ngoạn vẫn có thể chấp nhận cả hai chiều.

- Đối với những gốc rễ lớn tỏa rộng thuộc loại gỗ quý như : Cẩm lai, Trắc, Gõ, Vàng tâm, Đinh, Hương v.v..., các nghệ nhân đã sử dụng trí tuệ, bàn tay tài hoa và công sức để khắc chạm lên khối thể những hình ảnh như rồng bay phượng múa, vừa cổ kính lại vừa huyền ảo. Có những tác phẩm đi vào đời thường như bộ bàn ghế hay chiếc đôn..., vừa phục vụ sinh hoạt, vừa để thưởng ngoạn, đem đến sự thư giãn, lạc quan yêu đời. Những tác phẩm này có giá trị không những về mặt nghệ thuật và thời gian mà còn cả về chất liệu gỗ và dáng vẻ tự nhiên của chúng. Ngoài ra, các nghệ nhân cũng còn có thể sáng tạo nên những tác phẩm điêu khắc hay bán điêu khắc từ rễ cây khô với tính độc đáo, đa dạng mang nét riêng của mình.

(Xem hình 25 và 26)

Ví dụ : Gạt tàn thuốc lá - tác phẩm bán điều khắc từ
rễ Mai anh đào (1988) (Hình 25)

(Hình 26)

CẦU NGUYỆN

Trên đỉnh thân cây, bóng một người.
Ngồi tu đầu đợi để thành đôi.
Một vùng mây bạc ôm choàng núi,
Trước mặt mệnh mông một bể đời.

*Chất liệu rễ thông tụ dầu lấy ở Nam Láp Bê Bắc
(1993) Vận dụng bán điêu khắc*

II. Rể cây khô đá lồi dùng làm chậu nuôi trồng hoa cây cảnh :

Thường là những gốc thân cây vắn có hình dáng kỳ dị, lại tạo hốc cho cây bám sống được, nên dùng gốc cây tị dầu vì loại này không bị ảnh hưởng nắng mưa.

Ví dụ :

- Rể thông được khơi từ đáy lòng suối Đa Sa Nam Lang Bian (1994) dùng để trồng phong lan làm chậu cảnh.

(Xem hình 27)

III. Rể cây khô - đá lồi kết hợp với chim, thú nhồi bông.

Cây khô - đá lồi có thể vận dụng kết hợp với chim, thú nhồi bông. Sự kết hợp này nhằm làm tăng thêm vẻ đẹp và giá trị của chim, thú hay ngược lại; cũng có khi giá trị của tác phẩm được nâng lên nhờ vào sự kết hợp hài hòa của cả hai (Xem hình 28 và 29)

Chú vườn gỗ, đầu trùm hoa lá
Do bàn tay tạo hóa sắp bày
Ta thổi chút hồn vào trong đó
Thêm đượm tình từng khúc rễ cây

(H.28)

*Beo vằn loại nhỏ nhồi bông kết hợp với rễ cây khô.
(Chế tác năm 1993)*

SỨC MẠNH (H.29)

Một chim, một rắn, một nhánh cây,
Cảnh đẹp nên thơ khéo đặt bày.
Càng ngắm, càng say, lòng trắc ẩn.
Tưởng như toàn cảnh sắp tung bay.

Chim cắt trắng nhồi bông kết hợp với rễ cây khô (1995)

KẾT LUẬN

Thiên nhiên mang lại cho nghệ thuật cây khô - đá lõi nguồn chất liệu phong phú và quý giá. Lõi cây, lõi đá là những phần còn lại bền vững, không bị tác động sinh hóa và cơ học của môi trường. Tạo hóa đã tô vẽ nên những dáng sắc kỳ diệu, đem đến sự gợi cảm cho các nghệ nhân tham gia việc chăm phá tạo hình tác phẩm.

Nghệ thuật cây khô - đá lõi không phá hoại môi trường, sinh cảnh mà góp phần gìn giữ những quý giá của tự nhiên đã bị thiên nhiên hủy hoại hay con người khai thác trong quá khứ.

Viết cuốn sách nhỏ này, tôi muốn giới thiệu cùng bạn đọc một loại hình nghệ thuật mà mọi người đều có thể tham gia.

Cuốn sách này sẽ giúp các bạn một số kinh nghiệm, phương pháp và cách chế tác, cách vận dụng cây khô - đá lõi trong nghệ thuật tạo hình. Đồng thời, cũng qua đây giới thiệu một số tác phẩm do bản thân tự sưu tầm và chế tác, không thể tránh khỏi những khiếm khuyết.

Mong được đón nhận nhiều ý kiến đóng góp của bạn đọc gần xa.

Đà Lạt tháng 11/1997

NỘI DUNG

LỜI GIỚI THIỆU

Phần một

NGHỆ THUẬT CÂY KHÔ

I. Cây khô - nguồn phong phú trong thiên nhiên

1. Cây khô là nguồn chất liệu phong phú, đa dạng trong thiên nhiên

2. Cây khô là đối tượng khai thác

II. Nghệ thuật tạo hình rễ cây khô

1. Khái niệm

2. Bàn tay khắc chạm của tạo hóa cho muôn hình đa vẻ, không dừng lại ở tác phẩm cuối cùng.

III. Phương pháp chế tác và các bước tiến hành.

1. Phương pháp

2. Các bước tiến hành

IV. Một số tác phẩm tạo hình rễ cây khô

Phần hai

NGHỆ THUẬT ĐÁ LỖI

I. Đá lỗi và nghệ thuật đá lỗi

1. Đá và đá lỗi

2. Nghệ thuật đá lỗi

3. Một số điểm khác biệt với nghệ thuật cây khô và chế tác non bộ.

II. Phương pháp và cách chế tác.

1. Phương pháp

2. Cách chế tác

III. Một số tác phẩm đá lỏi

Phần ba

MỘT SỐ VẬN DỤNG CÂY KHÔ ĐÁ LỎI TRONG NGHỆ THUẬT TẠO HÌNH

I. Rể cây khô với nghệ-thuật điêu khắc.

II. Rể cây khô đá lỏi dùng làm chậu hoa, cây cảnh.

III. Rể cây khô đá lỏi kết hợp với chim thú nhồi bông.

KẾT LUẬN

Nghệ thuật
CÂY KHÔ - ĐÁ LỐI

Chịu trách nhiệm xuất bản :
NGUYỄN THOA

Biên tập :
VŨ THUỘC

Trình bày :
VŨ DIỄN - VI QUỐC HIỆP

Trình bìa :
SINH THỰC

Sửa bản in :
TÁC GIẢ

In 500 cuốn, khổ 14 x 20 tại Xí nghiệp Bản đồ Đà Lạt.
GPXB số 755/CXB ngày 13-9-1997. Quyết định xuất bản
số 155/GP-XBTH ngày 5/12/1997. In xong và nộp lưu
chiếu tháng 12-1997.

Ngệ thuật **CÂY KHỒ - ĐÀ LỖI**

Hoa xanh non nước quỳ trời mây
Mùa gió thay nồm chẳng tôi thay
Đá lồi tao bay tôi trong núi
Một vùng trời đất tôi hương say.

Uyển